
Enes Karić

Islam u dobroćudnim sinkretizirajućim formama bosanskog pjesništva*

Viši oblici duha: religija, mistika, pjesništvo, umjetnost... najbolje se ogledaju jedno u drugom, oni se međuse, u međusobnim relacijama koje obiluju mnogolikim formama uzajamnosti, najbolje tumače. Nedavno je to razložno i dokumentirano pokazao dr. Zilhad Ključanin u svojoj knjizi «Lice svjetlosti», čiji mnogobrojni temati izvanredno izlažu i tumače «događanje islama» u beskrajno razuđenim oblicima bosanske pjesni duše.¹

Djelo «Lice svjetlosti» na svoj način pokazuje da islam nije zauvijek svojom protagonistom teologije, dogmatike, hermeneutike i egzegzeze, već da je univerzalno otvoren spram pjesnika i mnogolikih pjesničkih i poetskih formi. Samim tim Ključanin se ovdje «morao» baviti sinkretičkim formama. No, on je to «moranje» s radošću podnio, u njemu je uživao, i na kraju se došlo do izvanrednog rezultata, do djela koje dosad najcjelovitije predstavlja tokove pjevanja islamu i o islamu u bosanskoj sredini.

Prije negoli predstavimo Ključaninovo «Lice svjetlosti», recimo nešto, u vrlo načelnoj formi, o bosanskom sinkretizmu koji mi ovdje imamo na umu.

Nemoguće je valjano razumjeti najbolje izdanke i stabilice bosanske književnosti ako se prvo ne razumiju mnogoliki oblici sinkretizma u Bosni: religijske, kultur(al)ne, svakodnevne, narodne, običajne... Ipak, religijski sinkretizam je najvažniji, zato što je on dosegao do najdubljih prostora duše bosanskog čovjeka i ljudi Bosne.

* Zilhad Ključanin, *Lice svjetlosti*, OKO, Sarajevo, 2004.

¹ Spomenimo uzgred da je djelo «Lice svjetlosti» zapravo prošireni tekst Ključaninove doktorske disertacije odbranjene 2003. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Mentor je bio prof. dr. Enes Duraković.

Nažalost, religijski sinkretizam u Bosni i Hercegovini je *terra incognita* za evropsku i svjetsku nauku. Zašto je to tako tome Bosna nije kriva, tome nije kriva ni Evropa. Krivca bi trebalo tražiti, prije svega, u mnogobrojnim ratovima koji Bosnu slamaju i krše gotovo svakih četrdeset godina. U onom što bi se moglo, dakako uvjetno, nazvati evropskom ili svjetskom naukom protubosanski ratovi su privukli daleko više pažnje negoli ova tiha sinkretička i bajkolika književna Bosna, ta čarobna zemlja koja se sa svakog svog kvadratnog metra odazvala i odaziva četirima velikim svjetskim religijama: katoličkom i pravoslavnom kršćanstvu, judaizmu i islamu.

Bosanska književnost je sinkretička i sinkretistička, jer je ona, ta bosanska književnost, iz duše Bosne, iz srca Bosne, crpila i crpi svoje neiscrpne priče, svoju beskrajnu magiju riječi, svoje zadivne književne zavičaje. Kad čitamo Mešu Selimovića, Ivu Andrića, Dževada Karahasana, Nedžada Ibrišimovića, Zilhada Ključanina, kad čitamo Abdulaha Sidrana, Irfana Horozovića, Stevana Tontića, Hadžema Hajdarevića, Miljenka Jergovića, Džemala Latića..., tad svojim očima vidimo kako oni tu *zemlju Bosnu* pretvaraju u *priču Bosnu*! Pretvaraju je u jednu sinkretičku domovinu.

Jednom Bogu je Bosna pristala krotko pričati barem četiri priče, i potom, baš stoga i zato, njenim vrelima, napose onim književnim, potekle su sinkretičke teme. *U Bosni vjere često ne razgovaraju preko svojih ortodoksija, one u svojim ortodoksijama često šute! U Bosni vjere uglavnom razgovaraju preko svojih sinkretičkih oblika, izdanaka i stabalica.* Ako su u Bosni najrazgovorniji književnici, a jesu, oni su postali takvima zato što su najveći sinkretici.

Bosanska književnost je na stranicama koje su napisane perima Meše Selimovića, Ive Andrića, Dževada Karahasana, Zilhada Ključanina, Nedžada Ibrišimovića, Abdulaha Sidrana, Hadžema Hajdarevića, Miljenka Jergovića, Džemala Latića, Stevana Tontića, Irfana Horozovića... provrila vrelima mnogolikih, začudnih svjetova, onih koje susrećemo u bajanju, u snatrenju, u magnovenju, u trenju i trvenju Ovoga i Onoga Svijeta. (A sinkretizam i nastaje iz mnogolikih oblika trenja i trvenja: duhovnih, kultur(al)nih, povijesnih...)

Kad, recimo, u djelima Zilhada Ključanina, specifičnije, u njegovom *Šehidu*, čitamo o džinima i hamajlijama, o šejtanima i vilenjacima, mi tad imamo susretanje granica različitih svjetova, rukovanje Božijega i ljudskoga svijeta, ali imamo i fenomen prelaženja granica, barem onih bivših, (s)poznatih.

Većina velikih bosanskih književnih djela, a Ključaninov *Šehid* je s njima rame uz rame, posežući za sikretizmom (ili pak kad sinkretizam po-

segne za bosanskim književnicima), hoće prekoračiti poznate granice i zaći iza, u prostore iza kojih također imaju i postoje nekakve granice, ma koliko bile nepoznate (jer čovjek je, između ostalih svojih određenja, i biće granice).

Magija bosanske književnosti je, stoga, i u terapijskom vođenju čovjeka prostorima između granica ili onim prostorima gdje još graničja nisu određena. Sinkretizam je tu sredstvo, ali i cilj. Ponekada i cilj i sredstvo koji se naizmjenice i s mjerom pomalaju, s mjerom «užiju i gase».

Ključaninov *Šehid* je u tom smislu dobro čitati kao ljekovitu sjetu čijim je suzama oblik dala najljepša tradicija bosanskog sinkretizma.

Ako se Zilhad Ključanin u svom *Šehidu*, kao i u velikom broju svojih književnih djela, pokazao izvanrednim književnikom, u djelu «Lice svjetlosti» on se pokazao i kao majstor književne kritike i kao raskošan teoretičar i historičar književnosti.

Knjiga Zilhada Ključanina «Lice svjetlosti» podijeljena je u mnoge, hronološki ustrojene, cjeline koje otvara «Uvod», u kome se daje stručan naputak u terminologiju, zatim u teme, motive i tekstualna izvorišta pobožnih tema u bošnjačkoj poeziji XX stoljeća; a potom, također u sklopu «Uvoda», dr. Ključanin upućuje čitateljstvo u forme islamske pjesničke tradicije (ilahija, kasida, rubajija, gazel, tarih, mevlud...).

Zilhad Ključanin zatim daje elaboracije «pobožne bošnjačke poezije od 1900. do 1918. godine», a glavne odlike ovog perioda vidi u mističkoj inspiraciji bošnjačke pjesni koja se kretala između prosvjetiteljskog i didaktičkog. Ovdje su po dubini obrađeni visovi pjesni u pjesništvu Safvet-bega Bašagića, Osmana Đikića, Muse Ćazima Ćatića, Šemsudina Sarajlića, Riza-bega Kapetanovića, Omer-bega Sulejmanpašića Skopljaka, Munla Alije Sadičkovića, Avde Karabegovića Hasanbegova, Avde S. Karabegovića i Hamida Šahinovića Ekremova.

Zilhad Ključanin prelazi potom na predstavljanje fenomena pobožnog u bošnjačkom pjesništvu u periodu 1918.–1945. godina, za koji ustanovljava da je na planu bošnjačkog pjesništva značio «islamsku i sinkretiziranu duhovnost u artistskom poetskom modelu». U samom središtu ovog perioda dr. Zilhad Ključanin detektira Hamzu Humu i njegovu «sinkretiziranu pobožnost» koja je svoj eho našla u poeziji uhvaćenoj iz vedrog hercegovačkog neba i nebeskim plavetnilom osvijetljenog hercegovačkog krša. Dr. Ključanin analizira i «dekompoziciju mističkog jedinstva svijeta» u haremskoj lirici Ahmeda Muradbegovića, da bi potom otkrio «neoimpresionističku liriku i simboličke kaside» u djelima Saliha Alića. Ključanin nam je na ovom mjestu u svojoj knjizi osvijetlio cijelu plejadu pjesnika i književnika koji su se našli na istoj ili srodnoj putanji pjesni duše, kao što su Fadil Kurtagić, Na-

zif Resulović, Hamid Dizdar, Mustafa H. Grabčanović, Husnija Čengić, Atif Ljubović, Ilija Dobardžić, Sait Orahovac, Skender Kulenović, Hasan Kikić.

X X X

«Socijalistički realizam» nije zaobišao ni muslimanske bošnjačke pjesnike, te nas Ključanin upoznaje s tim *izmom*, ali i njegovim skončanjem, da bi se pjesan duše javila u «intimističkoj poeziji», kao i u «poeziji modernog izraza». Sve te evolutivne procese u bošnjačkoj pobožnoj poeziji, ali i u bošnjačkoj poeziji u cjelini, Ključanin smješta u period od 1945. do 1990. godine. Autor se u mnogim cjelinama osvrće na sudar socijalizma i pobožnosti u pjesni duše, ukazuje na «proskribiranje pisaca sa izrazitom bošnjačkom tematikom», elaborira «djelatnost bošnjačkih pisaca socijalnog prosedea» i sl.

Pjesnici i književnici koji najavljuju zlatne grane bošnjačkog pjesništva, ili su pak njihova djela sama u sebi i po svojim temama ti zlatni stručni bošnjačke poezije, predstavljeni su u sklopu Ključaninove rasprave o «obnovi evropske tradicije i intimizma u bošnjačkoj poeziji» (Hamid Dizdar, Šukrija Pandžo), odnosno u raspravi o «etničkoj i poetskoj rapolućenosti» (Skender Kulenović), i sinkretičkim elementima u bošnjačkoj poeziji ovog perioda (Mehmedalija Mak Dizdar).

Pobožnost i bosanska postmoderna je posebna cjelina u Ključaninovoј knjizi. Ključanin vispreno otkriva dragocjene *metatemate* u bošnjačkoj poeziji, kao što su «disputi s Bogom» (Abdulah Sidran), «orijentalno i zavičajno» (Ibrahim Kajan), «sufizam u poeziji» (Melika Salihbegović), «evropeizirani islam» (Hadžem Hajdarević) i «bosanski temelj i islamska duhovnost» (Džemaludin Latić).

Periodizacija pobožne bošnjačke poezije Ključanina je ovim dovela i do teških i tamnih godina nakon 1990., kada se Bosna strašnim potresima tresla. Stoga je Ključanin ovdje ukazao na «transcendentalnost i ratnu stvarnost» u pjesničkim prinosima Bisere Alikadić, Nedžada Ibrišimovića, Kemala Mahmutefendića, Avde Mujkića, Muhidina Šarića, Rapka Ormana, Enesa Kiševića, Atifa Kujundžića, Admirala Mahića, Saliha Trbonje Sevdija, Muniba Delalića i Amira Talića.

Zilhad Ključanin prati i osluškuje vjerski odziv pjesničke duše i u «generaciji pjesnika rođenih šezdesetih godina», u stihovima i djelima Semezdina Mehmedinovića, Almira Zalihića, Selima Arnauta, Fahrudina Hrnjića, Amira Brke i Ise Porovića. Napokon, «najmlađi pjesnici», Fahrudin Zilkić, Dijan Kalač, Senadin Musabegović, Mirsad Sijarić i Asmir Kujović, u ovom su Ključaninovom djelu svojevrni zasvodni kamen.

Na samom kraju ove knjige dr. Zilhad Ključanin piše o «pobožnosti u pjesnika» «Izvan Matice», i osvjetljava «pagansko i mitsko» u poeziji Bošnjaka iz Sandžaka, dok «domoljubnu pobožnost» otkriva u dijaspori. Pojam ili sintagmu «unutarnjeg egzila» dr. Ključanin raskriva u poeziji «neoromantičarske pobožnosti». Posebno mjesto u ovom Ključaninovom djelu našli su i «pjesnici u publikacijama Islamske zajednice» (Alija Nametak, Džemaludin Latić, Hadžem Hajdarević, Hanumica Zekić, Ejub Todorovac, Aziz Kadribe-gović i Selim Jelovac).

Ovo je forma Ključaninove knjige, forma koja je dostojna unutarnjeg sadržaja, ili unutarnjih sadržaja. Insistiramo ovdje na množini, na unutarnjim sadržajima, na ezoteričkim slojevima u najljepšem značenju, u pravovjernom smislu te sintagme, naprosto zbog toga što je «pjesan o Bogu» ili «pobožna poezija», kako bi kazao dr. Zilhad Ključanin, i moguća samo u unutarnjim prostranstvima, u dubinama koje isijavaju «lice(m) svjetlosti».

X X X

U islamu kao vjeri, ali i u islamu na način kulture i civilizacije, pjesništvo je zajedno s pjesnicima nerijetko označeno i označavano kao «takmac» Objavljene Riječi, ali je kasnije postalo njen saveznik. Taj saveznik ništa ne traži, nenametljiv je, na korist je svakome, on samo otvara ljudsku dušu za «jeku» ili za «jeke» Božije Riječi u dubinama/visovima ljudskog duha. Tu jeku odbijenu od zelenila bosanskih rijeka, te odjeke koji se penju liti-cama bosanskih brda, dr. Ključanin je otkrio, sistematski pokazao, razložno analizirao.

Eto razloga zašto se ovo izvrsno djelo dr. Zilhada Ključanina može, a vjerovatno i treba, čitati i kao pjesnički komentar Objavljene Riječi Božije. Čitajući stranice Ključaninove knjige, prisjećamo se klasičnih komentara Kur'ana koji sadrže stotine hiljada arapskih, perzijskih, turskih, urdu... sti-hova koji su tu kao ogledalo, da se u njima ogleda Božija Objavljena Riječ.

U Bosni se po stotinu puta učinilo da je Objavljena Riječ prognana, da je zaboravljena. Ali, pjesnici su joj sa svoje strane, «iz dolina u kojima se činilo da blude», upućivali zov, dozivali su je i odazivali joj se. Ovo Ključaninovo djelo je komentar tog pjesničkog odazivanja Božanskoj Poruci, dragocjena (sinkretička) hermeneutika u kojoj nalazimo dobro opisan povijesni, društveni, psihološki i mnoge druge razine i kontekste.

Ključaninovo djelo je i meritorno tumačenje bošnjačkog «pjesničkog komentiranja Kur'ana i islama», ono je, također, komentar jedne nesvakidašnje pjesničke situacije u Bosni u XX stoljeću, kad često nije bilo dobro «ni

Bogu ni čovjeku». Tu je ovo izvrsno Ključaninovo štivo zanimljivo studentima teologije, jer će imati zgodnu priliku da nauče da uz bosansko «mišljenje» o Bogu postoji jednako tako vrijedno, pa i vrjednije, «pjevanje» o Njemu! Studenti i profesori književnosti ovo će djelo čitati kao izvanrednu knjigu nastalu na metodologiji najbolje književno-teorijske tradicije.